

Samtale om Steilneset minnested

Liv Helene Willumsen intervjuet av Synnøve Fotland Eikevik

Av Synnøve Fotland Eikevik og Liv Helene Willumsen

Som del av 10-årsmarkeringen av Steilneset minnested, ble Liv Helene Willumsen intervjuet av Synnøve Fotland Eikevik i Kulturhuset i Vardø den 19. august 2021. Liv Helene Willumsen er professor emerita ved UiT Universitetet i Tromsø og har skrevet tekstene til minnetavlene på Steilneset minnested. Synnøve Fotland Eikevik er konservator ved Varanger Museum, avdeling Vardø, og har hovedansvar for formidling av Steilneset minnested.

Synnøve Fotland Eikevik (SFE):

Hyggelig å være her og spennende å få snakke med Liv Helene Willumsen. Hun er oppvokst i Bø i Vesterålen, tok gymnas i Oslo. Hun studerte i Tromsø, Trondheim, Bergen, og Edinburgh, og har tatt ikke mindre enn to doktorgrader; en i litteratur fra Universitetet i Bergen (2003), den andre i historie fra Universitetet i Edinburgh (2008) hvor hun sammenlignet trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark. Denne bygget på hennes hovedfagsarbeid fra 1984, *Trollkvinne i nord*. **Kan du fortelle litt hvordan interessen din for dette tema om trolldomsprosesser og trollkvinner oppstod?**

Liv Helene Willumsen (LHW):

Jeg er et barn av kvinnebevegelsen på 1970- og 1980-tallet. En sterk oppfordring til kvinnelige studenter var: Du skal løfte fram kvinner fra historien. Denne oppfordringen har jeg fulgt helt fra 1980, da jeg begynte å studere kildene til trolldomsprosessene i Finnmark, og til i dag. Å anvende et kvinneperspektiv er naturlig når man skal studere trolldomsprosessene. Det er en klar kvinne-dominans blant de anklagede og dømte, mer enn 80% var kvinner. Dessuten er jeg svært interessert i historisk kildemateriale, og det var noe ved kildene til trolldomsprosessene i Finnmark på 1600-tallet som grep meg fra første stund, nemlig de anklagedes tilståelser. De er formet som fortellinger, og gjennom nærlesning av tilståelsene får man et glimt av vanlige menneskers mentalitet og forestillinger. Disse kildene, som er nedskrevne referater fra rettssakene, studerer jeg fortsatt.

SFE: Jeg har hatt en del omvisninger og foredrag om trolldomsprosessene i Finnmark og Steilneset i min jobb, og da er det ofte to spørsmål som går igjen, som er veldig åpne og rommer mange svar, og det er: **Hvorfor tilstod disse kvinnene? og Hvordan kunne det skje så omfattende trolldomsprosesser som det gjorde i Finnmark?**

LHW: Kvinnene tilstod på grunn av press og tortur. Trolldom var en forbrytelse som ikke lot seg bevise med vanlige bevismidler; en tilståelse fra den anklages egen munn var påkrevet. Det er der tortur kommer inn i bildet. Man brukte også indisiebevis, bevis som skulle sannsynliggjøre skyld, for å påvirke en tilståelse. Mange av de anklagede nektet først at de kunne trolldom eller hadde utøvd trolldom, men de aller fleste gav til slutt etter og tilstod det som forhørerne ønsket å høre. De anklagede var da så utmattet at de kun så mot sin egen død.

At trolldomsprosessene i Finnmark ble så omfattende, hadde blant annet å gjøre med en lærd europeisk doktrine, demonologi, en lære om djevelen og hans makt, som spredte seg i Europa fra 1400-tallet av. En rekke verker med dette tankegodset ble utgitt, det mest kjente er

Heksehammeren fra 1486. Hovedideer i denne doktrinen påvirket omfanget av prosesser: for det første kunne et menneske inngå en pakt med djevelen og slik få del i ond trolldoms kraft, for det andre deltok trollkvinne på samlinger av trollfolk, der mange var til stede, og med djevelen i sin midte. Dersom en anklaget kvinne hadde tilstått deltakelse på en trolldomssamling, var alltid neste spørsmål: Hvem andre var til stede? Nye navn kom opp, og rettssakene fortsatte.

SFE: Kan du si litt om den tidens forhørsteknikker og rettspraksis?

LHW: Forhørsteknikkene gikk ut på å få fram en tilståelse. Flere indisiebevis ble benyttet, blant annet vannprøven. Den ble regnet som en gudsdømme, og ble hyppig benyttet under trolldomsprosessene i Finnmark. Ved vannprøven ble den anklagede kastet ut i havet men høyre hånd bundet til vestre fot og venstre hånd bundet til høyre fot. Dersom hun fløt opp, ble hun ansett som skyldig, da vannet som hellig element støter det urene fra seg. Dersom hun sank var hun uskyldig. Hun hadde et tau rundt midjen, og ble da trukket inn til land. Alle som ble prøvd med vannprøven i Finnmark, fløt opp. Mange av dem som først nektet trolldom, tilstår etter vannprøven.

Rettspraksis var preget av frykt for trolldom og synet på trolldom som en alvorlig forbrytelse. Under forhør i en trolldomssak ønsket forhøreren tilstrekkelig punkter oppfylt til at en dødsdom kunne avsies. Tortur var etter loven kun tillatt etter at dom i en sak var avsagt, og da for å få fram navn på medskyldige. Men under trolldomsprosessene i Finnmark ble tortur ulovlig anvendt, blant annet ble to kvinner drept på strekkbenken på Vardøhus etter juls vinteren 1663 før dom var avsagt. De nektet begge å tilstå trolldom.

SFE: I norsk sammenheng var det i Finnmark flest trolldomssaker som førte til dødsdom; av 135 anklagede var det 91 mennesker som mistet livet under prosessene. Det betyr at nesten en tredjedel av alle dødsdommene i trolldomssaker i hele Norge, som var omtrent 310, ble avsagt i Finnmark. Henrettelsesraten er høy også i forhold til et folketall i Finnmark på 3000 innbyggere ved begynnelsen av 1600-tallet. **Hva var det med Finnmark som gjør at trolldomsforfølgelsen ble så intens i forhold til resten av Norge?**

LHW: Det var flere forhold som spilte inn. En årsak finnes i organiseringen av rettssystemet, der lokal rett, bygdeting, kunne avsi dødsdom uten at det var noen kontrollinstans på et høyere rettslig nivå inne i bildet. Det finnes mange eksempler på at dødsdom svært hurtig ble avsagt på bygdeting under trolldomssaker i Finnmark. Lagmannen, som representerte et høyere rettslig nivå, kom reisende til Finnmark kun hvert tredje år for å holde lagting på tingstedene langs kysten, og saker kunne ankes til lagmannen. Den intense forfølgelsen i Finnmark hadde også å gjøre med stor avstander. Den høyeste rettslige instans lå i København, svært langt unna Finnmark. I tillegg fantes det en oppfatning i Europa om at det var mye trolldom i nord, og at samiske menn var kyndige i trolldom. Dette har påvirket forfølgelsen i Finnmark. Men jeg tror den viktigste årsaken til den intense forfølgelsen i Finnmark var den personlige faktor, at nidkjære lensherrer og amtmenn som brakte med seg et fanatisk tankegods om å utrydde trollfolk, ble installert på Vardøhus. De hadde myndighet til å igangsette trolldomssaker, og til å få påbegynte saker til å fortsette. Man ser at hver gang en ny lensherre eller amtmann blir ansatt i Finnmark, starter en bølge av trolldomssaker like etter.

SFE: Vi sitter jo her i dag for å markere 10-årsjubileet til Steilneset minneste. Hvordan begynte ditt engasjement og bidrag inn til det som skulle bli et monument for å minne de trolldomsdømte i Finnmark?

LHW: Jeg ble i 2008 spurt av Reidun Laura Andreassen ved Finnmark fylkeskommune, tidligere fylkeskonservator i Finnmark, om å skrive tekstene til minnetavlene ved Steilneset minneste. Jeg svarte straks ja, for dette var et stoff jeg kunne godt, og jeg var i gang med publisering av kildematerialet til trolldomsprosessene i Finnmark både på norsk og engelsk. Jeg var da akkurat ferdig med min doktorgrad i historie fra Universitetet i Edinburgh, og ble ansatt i et halvt år ved Varanger Museum mens Sigrid Skarstein var direktør.

Grunnlagsmaterialet for å skrive tekstene til minnetavlene var rettsreferatene fra trolldomssakene, nedskrevet i protokoller av sorenskriveren og oppbevart i Statsarkivet i Tromsø. Disse kildene gir kunnskap om hva som skjedde, og ble et utgangspunkt for mitt arbeid. Men selve tekstene til minnetavlene har jeg skapt selv, de er forfattet av meg og helt nyskrevne tekster. Det tok meg tre år å skrive tekstene til minnetavlene på Steilneset minneste.

SFE: Under utviklingen av tekstene til minneste traff du Peter Zumthor i Sveits – og du har nevnt at dette var et spesielt møte for deg.

LWH: Ja, det ble et viktig møte, av betydning for utformingen av minnetavlene på Steilneset. Reidun Laura Andreassen og jeg reiste sammen til Sveits i mars 2008 for å møte Peter Zumthor i hans atelier i Haldenstein i Sveits. Men før denne reisen fikk også en utstilling på Pomormuseet i Vardø innvirkning på minnetavlene. Reidun Laura Andreassen, Ole Lindhartsen og jeg hadde dannet en liten arbeidsgruppe for minnetavlene og hadde arbeidsmøter i Vardø. I februar 2008 besøkte vi en vandretstilling på Pomormuseet, en utstilling over myrdede russiske journalister. Denne utstillingen inneholdt plakater med navn, bilde, kort biografi, og dødsdato – en plakat for hver person. Det ble tydelig at når man fikk mange tekster etter hverandre, gav det et sterkt inntrykk. I tillegg viste utstillingen repetisjonens kraft som virkemiddel: samme elementer gjentatt for hver tavle. Dette gav inspirasjon til utformingen av minnetavlene. Det finnes jo ikke bilder fra 1600-tallet, men hver anklagedes navn, stemme og endelig skjebne finnes belagt.

Da Reidun Laura Andreassen og jeg kom til Peter Zumthors atelier, var det allerede laget en modell av Steilneset minneste, der den lange bygningen alle de små vinduene var utformet. Lengden på bygningen og antall vinduer var frapperende. En bygning der mange minnetavler kunne henge etter hverandre. Utformingen av minnetavlene ble drøftet. Jeg hadde med kopier av voluminøse originalkilder med gotisk skrift. Vi ble enige om at tekstene til minnetavlene skulle ha et kort format, lett leselig for besøkende. Vi bestemte å lage en minnetavle til hver person som mistet livet, for å skape nærhet til den enkelte. Vi ble også enige om at de besøkende skulle møte minnetavlene direkte når de gikk inn i minneste; ikke noen buffer, ikke kart, ikke informasjonstavle. Rommet med minnetavlene skulle kun være for de 91 ofrene. Slik ble flere betydningsfulle spørsmål flere betydningsfulle spørsmål drøftet og avklart under besøket i Sveits. Vi hadde svært like tanker om hva vi ønsket å uttrykke gjennom minnetavlene.

SFE: Du har tidligere i samtaler med meg snakket om dette med at tekstene ofte berører mennesker på en spesifikk måte. Jeg opplever selv at tekstene fremstår som poetiske vitnemål om et levd liv og gir ofrene både en stemme og et ansikt – altså det motsatte av den

umenneskeligjøring de ble til del gjennom å bli anklaget for trolldom og utsatt for statlige overgrep

LHW: Ja, Peter Zumthor kaller tekstene på minnetavlene for *concrete poetry*, konkret poesi. Det er et fint uttrykk. Da jeg skrev tekstene, var det som å arbeide med et dikt, jeg slipte og slipte på tekstene, slik at alle unødvendige ord ble skrellet av og meningsbærende kjerne stod igjen. Jeg sa setningene høyt, arbeidet med stavelser og rytme. Designer Aud Gloppen hadde satt opp en stram lay-out, med et begrenset antall stavelser per linje. Svært mange av de som har kontaktet meg etter besøk på Steilneset, bruker ordet *berørt*. Det har nok med det totale inntrykk å gjøre, der tekstene løftes fram av arkitektur og virker sammen med kunst.

SFE: Den fransk-amerikanske kunstneren Louise Bourgeois skapte installasjonen *The Damned, The Possessed and The Beloved*, som står i flammehuset. **Hvordan var samarbeidet mellom deg og henne i utviklingen av minnstedet?**

LHW: Jeg hadde kontakt med Louise Bourgeois tidlig i skriveprosessen. Jeg fikk oversendt en rekke spørsmål om trolldomsprosessene i Finnmark, og spesielt om kvinnene som ble anklaget og dømt for trolldom. Hun spurte om kvinnenens alder, om de var gift, om de hadde barn, og om deres livsvilkår. Hun spurte også om selve rettssaken og om rettspraksis, vitner, bevisførsel, og om utformingen av dommen. Jeg svarte på spørsmålene og oversendte min forskning, blant annet originalkildene oversatt til engelsk. Så Louise Bourgeois hadde kunnskap om trolldomsprosessene i Finnmark da hun laget sin installasjon.

SFE: **Når du skrev disse tekstene, hva var de grunnleggende prinsippene som førte til at tekstene fikk den formen de har?**

HW: Viktige prinsipper for meg under arbeidet med tekstene til minnetavlene, var at ofrene skulle behandles med respekt og verdighet. De var alle mennesker som hadde sin tilværelse i Finnmark, men som fikk sine liv avsluttet på en grusom måte. Jeg ville gi ofrene en oppreisning gjennom tekstene på minnetavlene. Alle skulle ha et navn, de er individer, ikke et nummer i en rekke. Alle skulle ha en stemme, jeg forsøkte å lytte ut hver persons stemme i kildene, noe som særlig kommer fram i tilståelsene deres. Alle skulle framstilles historisk korrekt og på en nøktern og neddempet måte, uten overdrivelser eller spekulasjon. Stoffet er dramatisk nok i seg selv.

SFE: **Nå har det gått ti år, hvordan synes du du Steilneset har fungert som minnsted over de trolldomsdømte?**

LHW: Jeg synes det har fungert meget godt på ulike plan. Det har fått oppmerksomhet nasjonalt og internasjonalt og markert at smertefull historie skal synliggjøres i det offentlige rom. Det gjør en historisk hendelse nærværende. Det er et kunstverk, der de tre komponentene kunst, arkitektur og historie sammen gir meget sterkt uttrykk for overgrep og urettferdighet.

SFE: **Hvilken betydning opplever du at Steilneset minnsted har i dag?**

LHW: Det er en påminnelse om en historisk hendelse som ikke må gjenta seg. Minnstedet har en symbolsk funksjon som gjør at man kan knytte innholdet til dagens samfunn. De samme mekanismer som man ser under trolldomsprosessene, gjentar seg i dag. Det går på forfølgelse av uskyldige mennesker ut fra fanatisk tankegods, pressing fram av tilståelser, effektiv bruk av tortur. Steilneset minnsted er et varsko om at overgrep ikke skal tolereres.

SFE: Kan du si litt om hvordan Steilneset minnested kan brukes på en konstruktiv måte?

LHW: Jeg mener det er meningsfullt å bruke Steilneset minnested for å rette fokus mot overgrep, særlig mot kvinner. Det planlegges et symposium i Vardø 8 mars 2022, der søkelyset rettes om overgrep og vold mot kvinner over hele verden ved lansering av en bok som tar opp denne problematikken. Etter min mening er dette en konstruktiv måte å bruke minnestedet på.

SFE: Nå er det gått 41 år siden du begynte å forske på trolldomsprosessene. Er du ferdig nå?

LHW: Nei, jeg er ikke ferdig ennå. Jeg kommer snart ut med en engelsk bok om kvinners stemmer i trolldomssaker i Nord-Europa, der jeg har arbeidet med kilder fra åtte land. Så arbeider jeg sammen med min veileder under doktorgraden i historie, Julian Goodare, på en bok med originalkilder fra trolldomssaker i Skottland, på gammelskotsk. Så har jeg veldig lyst å skrive mer om Finnmark. Det var der jeg begynte, så gikk jeg i internasjonal retning, til Skottland og Nord-Europa. Men det er trollkvinnene i Finnmark som ble mine hjertebarn. Da ville ringen være sluttet.

Jeg vil gjerne takke Synnøve Fotland Eikevik og Vardø museum for meget godt samarbeid over mange år. Likeså vil jeg takke Reidun Laura Andreassen, Monica Dahl og Sigrid Skarstein for godt samarbeid. Til slutt vil jeg takke folket i Vardø for å ha tatt imot Steilneset minnested på en så god og innsiktsfull måte.